

FINANSINSPEKTIONEN

Konsumentskyddet på finansmarknaden

15 MAJ 2014

INNEHÅLL

FÖRORD	3
SAMMANFATTNING	4
Spara och placera	4
Låna	5
Pensionsspara	6
FI OCH KONSUMENTSKYDDET	7
Konsumenterna behöver skyddas	7
Ett tydligt konsumentskydd	9
FI:s roll på konsumentskyddsområdet	9
SPARA OCH PLACERA	11
Olämplig rådgivning	11
Komplexa produkter	14
Sparande utan insättningsgaranti	15
Bristfällig information om fonder	15
Svårvärderade fonder	16
LÅNA	18
Hushållens skuldsättning	18
Snabblån skapar risk för skuldfälla	18
Bolånetagare med små marginaler	20
Otillräcklig information och en trögriklar bankmarknad	21
PENSIONSSPARA	24
Svårtolkad information om pensionsförsäkring	24
Brister i information om pensionens storlek	25
ORDLISTA	27

Förord

Ett starkt konsumentskydd på finansmarknaden är avgörande för såväl den enskilde som samhällsekonomin i stort. Finansinspektionen (FI) kraftsamlar nu och tar ett helhetsgrepp om konsumentskyddsfrågorna.

Genom att följa utvecklingen på marknaden kan FI i ett tidigt skede ingripa för att mildra effekterna av de risker och problem som uppstår och stärka konsumenterna. När spelplanen mellan företag och konsumenter är mer jämbördig skapas bättre förutsättningar för, och tilltro till, det finansiella systemet. Något som i slutändan gynnar hela samhällsekonomin.

För att få ett tydligare fokus på konsumentskyddet startade FI i april i år ett nytt verksamhetsområde. Därmed förbättras möjligheterna att driva och kommunicera konsumentfrågor samtidigt som förutsättningarna att utveckla både tillsyn och regelgivning på området stärks.

Som ett led i detta arbete presenterar FI denna rapport om konsumentskyddet på finansmarknaden som också beskriver risker och problem för konsumenterna. Dessutom beskrivs hur FI arbetar med att stärka konsumentskyddet.

Stockholm 15 maj 2014

Martin Andersson
Generaldirektör

Sammanfattning

Konsumenterna på finansmarknaden står inför en rad utmaningar och problem. Bland annat är många sparprodukter komplexa, rådgivningen ofta dålig och informationen i flera fall bristfällig eller svår att förstå. Finansinspektionen (FI) har tidigare påtalat flera av dessa problem och även vidtagit åtgärder. På vissa håll har situationen förbättrats. Överlag bedöms konsumentskyddet vara gott, även om skyddet behöver stärkas på flera områden.

Finansmarknaden erbjuder ett antal viktiga funktioner för konsumenterna – spara, låna, betala och försäkra – och alla måste i någon utsträckning använda sig av dessa. Funktionerna kan dock vara förknippade med olika risker och problem. Vissa drabbar endast en viss grupp konsumenter, men kan få mycket kännbara ekonomiska konsekvenser. Andra drabbar ett stort antal konsumenter, men har begränsade ekonomiska konsekvenser för den enskilde.

Det finns också risker kopplade till marknadsmissbruk, penningtvätt och investeringsbedrägerier som indirekt också drabbar konsumenter. FI arbetar aktivt med dessa frågor även om myndigheten inte är brottsbekämpande. Denna rapport fokuserar dock på de risker och problem som uppstår i den direkta kontakten mellan konsumenterna och de finansiella företagen. De risker och problem som beskrivs är ett resultat av FI:s erfarenheter från tillsynsarbetet.

SPARA OCH PLACERA

Finansiella produkter blir allt mer komplexa till sin struktur och har ofta otydliga avgifter, oklara och ibland mycket höga risker samt svårbegripbara avkastningsmöjligheter. Komplexiteten gör det svårt för konsumenterna att bedöma risker, jämföra villkor och förstå möjligheterna till avkastning.

För att rådgivning om finansiella produkter ska vara ändamålsenlig ska den vara anpassad efter konsumenternas behov. FI har vid flera tillfällen påtalat att finansiella rådgivare föreslår placeringar som inte är lämpliga. Dels skapar provisionerna problematiska intressekonflikter, dels saknar rådgivaren incitament att sätta sig in i konsumenternas intressen.

I syfte att göra rådgivningen om finansiella produkter sundare:

- har FI förslagit ett förbud mot provisioner som utbetalas direkt i samband med att produkter tecknas eller försäkringsavtal ingås, så kallade up front-provisioner. Eftersom FI:s bedömning är att provisioner ligger bakom många av bristerna och problemen med rådgivning om finansiella produkter, utreder FI också möjligheten till ett bredare förbud, som omfattar andra typer av provisioner. Ett provisionsförbud bör gälla all rådgivning om finansiella produkter, oavsett vilken typ av företag som utför rådgivningen.
- har FI stärkt tillsynen över rådgivarnas lämplighetsbedömning i samband med finansiell rådgivning.

Inlåningsföretag omfattas inte av den statliga insättningsgarantin. Detta innebär att konsumenterna kan förlora sina insättningar om företaget går i konkurs. Inlåningsföretag måste registrera sig hos FI, men står inte under tillsyn och möjligheterna att ingripa är begränsade.

I syfte att förbättra konsumentskyddet på inlåningsmarknaden:

- har FI föreslagit att endast företag som har tillstånd som bank eller kreditmarknadsbolag ska få ta emot inlåning från konsumenter.

LÅNA

Snabblånen utgör endast en liten del av den totala skuldsättningen, men kan ändå skapa stora problem för enskilda konsumenter. Dessa lån tas ofta av hushåll med jämförelsevis svag ekonomi och kan i värsta fall leda till att konsumenter hamnar i en skuldfälla. Vissa snabblåneföretag har som affärsmodell att låna ut pengar till konsumenter som inte har tillräcklig återbetalningsförmåga.

I syfte att skärpa upp snabblåneemarknaden:

- får FI från och med den 1 juli 2014 tillsyn över alla företag som lämnar eller förmedlar krediter till konsumenter. I samband med detta får FI möjlighet att ställa krav på snabblåneföretagen och arbetar nu med att ta fram nya föreskrifter.

Bolånen utgör den största delen av hushållens skulder. FI:s årliga bolåneundersökning visar att de flesta som tar ett nytt bolån har god betalningsförmåga och är motståndskraftiga mot både ränteförändringar och inkomstbortfall. Det finns dock hushåll med små marginaler, som är sämre rustade inför förändrade ekonomiska förutsättningar.

I syfte att stärka bolånetagarnas motståndskraft:

- har FI infört ett bolånetak som begränsar belåningen till 85 procent av bostadens värde och tagit fram ett förslag till individuella amorteringsplaner.

Bolåneemarknaden präglas dels av bristande information om bolåneräntor, dels av höga kostnader för att flytta sitt bolån från en bank till en annan. Konsumenterna har i dag inga möjligheter att jämföra bankernas faktiska utlåningsräntor. Bristen på insyn gäller också för vilka faktorer som påverkar bankens beslut om bolåneräntan. Nettomarginalen på tre månaders bolån fortsätter att vara hög och ökade under det första kvartalet 2014. Det visar att behovet av insyn i bolåneräntan är fortsatt stort.

I syfte att öka öppenheten om bolåneräntan:

- har FI föreslagit att bankerna i det individuella mötet ska ge konsumenterna information om den faktiska genomsnittliga bolåneräntan i banken och de individuella faktorer som banken tar hänsyn till i sin bedömning av konsumenterna, samt att banken ska särskilja kostnaden för produkter och tjänster som erbjuds vid sidan av bolånet från den rabatt som dessa ger i form av billigare bolåneränta. Regeringen har tillsatt en utredning som ska se över hur bland annat detta förslag ska införas i svensk lagstiftning. Dessutom arbetar FI med att ta fram nya föreskrifter som ska förbättra den offentliga informationen om de bolåneräntor som kunder i genomsnitt betalar och vilka faktorer som har betydelse för bolåneräntan.

I syfte att öka rörligheten på bankmarknaden:

- har FI tagit fram en ny beräkningsmetod som gör att ränteskillnadsersättningen blir mer rimlig och bättre svarar mot kreditgivarens förlust. Dessutom förbättras förutsättningarna för rörlighet och konkurrens på bankmarknaden. Denna metod ska ligga till grund för en ny modell för beräkning av ränteskillnadsersättningen. Lagen med den nya modellen träder i kraft den 1 juli 2014.

PENSIONSSPARA

Pensionsförsäkringar är komplicerade och kan vara svåra att förstå och utvärdera. Det gör att konsumenterna kan ha svårt att göra ett lämpligt och medvetet val. Det gäller bland annat när livförsäkringsföretag erbjuder konsumenterna att flytta eller ändra villkoren på sin pensionsförsäkring, då det finns en risk att företaget presenterar information utifrån sitt eget intresse.

I syfte att förbättra informationen vid erbjudande om flytt och villkorsändring:

- har FI ändrat sina föreskrifter och utökat informationskravet i samband med erbjudande om flytt eller väsentliga villkorsändringar för de försäkringsföretag som tillhandahåller liv- eller tjänstepensionsförsäkring.

Det finns även en risk att över- och underskott som uppstår i livförsäkringsföretag inte fördelas mellan pensionssparare på ett rättvist sätt utifrån hur de dels har bidragit med premier och avkastning, dels har orsakat kostnader. Den information som ges till sparare om rätten till överskott är ofta otydlig och beskriver sällan vilket överskott som konsumenterna kan förvänta sig.

I syfte att göra överskottsfordelningen tydligare:

- föreslår FI att myndigheten ska få bemyndigande att reglera principer för hantering av överskott och återbäring. FI anser att företagen ska vara tydliga i sin information om hur överskott uppkommer och fördelas mellan de olika spararna under försäkringens hela löptid.

FI och konsumentskyddet

Finansmarknaden fyller en viktig funktion i samhället och alla konsumenter behöver i någon utsträckning använda sig av den. Samtidigt har finansmarknaden speciella egenskaper som gör att konsumenterna ofta hamnar i underläge och behöver skyddas. Framför allt har konsumenterna ofta sämre tillgång till information än företagen. Dessutom finns beteendemässiga faktorer som kan förklara att finansiella beslut inte alltid är lämpliga för konsumenterna på längre sikt.

KONSUMENTERNA BEHÖVER SKYDDAS

Konsumentskyddet är ett av den finansiella tillsynens huvudmål. En grundförutsättning för att konsumenterna ska vara skyddade är att de finansiella företagen är stabila, och att de därmed kan uppfylla sina åtaganden. Dessutom ska företagen agera på ett bra sätt mot konsumenterna, till exempel genom att ge tydlig och relevant information.

Finansinspektionen (FI) arbetar med att övervaka att de finansiella företagen är operativt och finansiellt stabila. FI övervakar också hur företagen uppträder mot varandra. Det är viktigt ur ett konsumentskyddsperspektiv eftersom det kan påverka konsumenterna indirekt. Denna rapport avgränsas dock till de uppförande- och informationsfrågor som direkt berör konsumenterna.

Då konsumenterna ofta är sämre informerade har de svårare än företagen att hävda sin rätt. Detta är fallet inom många områden, men på det finansiella området finns förhållanden som förvärrar problemet. Bland annat kan det vara långt mellan köp och leverans för vissa finansiella tjänster, till exempel pensionsförsäkringar. Dessutom kan det vara svårt, till följd av en produkts komplexa struktur, att bedöma dess kvalitet. Långsiktigheten i många kontrakt medför också en osäkerhet eftersom köparen inte kan vara säker på att företaget är kapabelt att stå för sina utfästelser – eller ens är kvar på marknaden – när avtalet ska uppfyllas. Alla dessa faktorer gör det svårt för konsumenterna att jämföra de olika företagens erbjudanden och produkter, även i efterhand. Därför är konsumentskyddsintresset på finansområdet delvis annorlunda än på andra områden.

Konsumenterna har mycket att vinna på att göra lämpliga val utifrån sina förutsättningar, och mycket att förlora på olämpliga val. Relevant och begriplig information om olika finansiella produkter är en viktig förutsättning för att göra lämpliga val.

Information är dock inte det enda som påverkar vid finansiella beslut. Finansiella beslut påverkas också av känslor och erfarenheter, vilket kan leda till en förenkling av verkligheten.¹ Det kan handla om att ta ett snabblån eller att avstå från sparande för att kunna konsumera i dag – trots att det innebär mindre konsumtion i morgon. Det kan också ta sig uttryck i för snabba slutsatser av ett lockande erbjudande. Ett exempel är när konsumenter väljer att bli helkund hos en bank på grund av en lockande bolåneränta under en begränsad period, utan att ta hänsyn till kostnaderna för de övriga produkterna som ingår i paketet.

1 Se även Financial Conduct Authority Occasional Paper No 1 Applying behavioural economics at the Financial Conduct Authority.

Att finansiella beslut påverkas av förenklingar av verkligheten kan leda till handlingar som strider mot konsumenternas långsiktiga intresse. Konsekvenserna kan bli stora för såväl enskilda konsumenter som samhället i stort. Det kan därmed, i vissa situationer, vara motiverat att vidta bredare åtgärder som i viss mån påverkar valfriheten. Som exempel kan nämnas att det finns en åldersgräns för när konsumenter får börja ta ut sitt privata pensionssparande och sin tjänstepension.

Åtgärder och regler för att skydda konsumenter kan samtidigt skapa trösklar in på marknaden. En analys av effekterna på konkurrensen måste därför alltid göras.² Alla former av ingripanden kräver en tydlig argumentation och bedömning av att nyttan är större än kostnaderna. En fungerande konkurrens är viktigt för en välfungerande och dynamisk marknad, men för att den ska ge goda effekter för den enskilde, behöver den vara effektiv genom lägre priser och högre kvalitet.

Kopplingen mellan konsumentskydd och stabilitet

Konsumentskyddet är på flera sätt nära sammanlänkat med finansiell stabilitet. Som exempel kan nämnas när konsumenterna, i egenskap av insättare, tappar förtroendet för sin bank, tar ut pengarna och försätter banken i likviditetskris. Då bankerna är beroende av att kunna låna pengar av varandra, kan problemen sprida sig till hela det finansiella systemet.

Samtidigt är finansiell stabilitet i många avseenden en förutsättning för ett gott konsumentskydd. Finansiell stabilitet gör att banker och försäkringsföretag kan leva upp till sina åtaganden och inte riskerar konsumenternas pengar. Det finns dock målkonflikter då finansiell stabilitet är nära kopplat till god lönsamhet. Lönsamhet kan ske på bekostnad av konsumenterna, till exempel genom höga avgifter och stora räntemarginaler. Omvänt kan en generös kreditgivning med låga marginaler vara populärt hos konsumenterna, men samtidigt innebära risker för stabiliteten.

Även om målen när det gäller stabilitet och konsumentskydd i stort sammanfaller, kan det i vissa situationer och på vissa områden uppstå målkonflikter och avvägningsproblem som behöver hanteras.

Med FI:s mandat till ingripande på finansmarknaden följer även ett flertal frågeställningar och avvägningsproblem: Vad är statens ansvar, vad är företagets ansvar och vad är konsumenternas eget ansvar? Hur ska skyddsnivån bestämmas och hur balanseras detta mot risken för ineffektivitet och att aktörerna agerar på ett visst sätt för att de själva inte drabbas fullt ut av konsekvenserna?³

Dessutom skiftar behovet av konsumentskydd över tiden i takt med produktutveckling, tillkomst av nya aktörer och distributionsformer, samt till följd av att konsumenternas krav och behov förändras.

2 FI tar i sina konsekvensanalyser hänsyn till konkurrensaspekter, men eftersom konkurrens inte är FI:s huvudsakliga mål kommer frågan inte att diskuteras vidare i denna rapport.

3 Begreppet moral hazard beskriver de situationer som uppstår när exempelvis ett företag eller en konsument inte drabbas av effekterna fullt ut av sitt eget handlande. Företaget eller konsumenten har därmed incitament att handla mindre försiktigt än annars om risken tros bäras av någon annan.

ETT TYDLIGT KONSUMENTSKYDD

För att stärka konsumentskyddet behöver informationen om olika finansiella produkter förbättras och konsumenternas kunskap stärkas genom utbildning. En viktig förutsättning för ett starkt konsumentskydd är väl fungerande regelverk och tillsyn över att reglerna följs. FI arbetar aktivt med detta.

Genom att ställa krav på information från företagen ökar konsumenternas möjligheter att förstå och bedöma finansiella produkter och tjänster. Informationen ska vara korrekt, relevant och begriplig för att underlätta för konsumenterna att fatta medvetna beslut och utvärdera dessa. Produktutformning och information ska vara anpassad och lämplig för de konsumenter som företaget riktar sig till.

För att skydda konsumenterna ställer FI även andra krav på finansiella företag. Bland annat måste företagen ha tillräckligt med kapital och likviditet. De måste också hantera risker och intressekonflikter i verksamheten. FI:s utgångspunkt är att de företag som bedriver finansiell verksamhet ska vara seriösa och ha relevant kompetens för de produkter som erbjuds.

Finansiell folkbildning

Utöver att ställa krav på företagens information, riskhantering och stabilitet arbetar FI med att stärka konsumenterna genom utbildning. Merparten av detta arbete bedrivs i nära samverkan med andra myndigheter, företag och organisationer. Syftet är att öka konsumenternas medvetenhet och kunskaper inom det privatekonomiska området. Utbildningsinsatserna ska nå en bred målgrupp och fokuserar bland annat på att utbilda fackliga ombudsmän, studieledare i studieförbund och representanter från pensionärsorganisationer till att bli vidareinformatörer. Det pågår också ett flertal skolprojekt, bland annat har filmer om privatekonomi och konsumenträtt producerats. Inom ramen för undervisningen i svenska för invandrare har FI tagit fram material om privatekonomi på enkel svenska. I projektet Ekonomismart hålls utbildningstillfällen i kommuner över hela landet där unga arbetslösa bjuds in till tvådagarskurser i vardagsekonomi och konsumenträtt.

FI:S ROLL PÅ KONSUMENTSKYDDSOMRÅDET

FI och Konsumentverket har ett delat ansvar för konsumentskyddet på finansmarknaden och samarbetar inom ett flertal områden. FI har tillsyn över de företag som bedriver tillståndspliktig finansiell verksamhet. FI:s tillsyn avser huvudsakligen det rörelserättsliga regelverket, det vill säga de regler som gäller specifikt för de företag som bedriver den tillståndspliktiga verksamheten. Konsumentverket har tillsyn över samtliga företag som bedriver finansiell verksamhet – oavsett om det är tillståndspliktig verksamhet eller ej – men ur ett marknadsrättsligt perspektiv. Konsumentverket utövar därmed tillsyn över att företagen följer det generella regelverk som gäller all form av verksamhet som riktar sig till konsumenter.

FI:s konsumentskyddarbete är förebyggande och syftar till att identifiera, och med generella åtgärder, motverka problem innan de leder till skador för konsumenterna. Däremot ingriper inte FI i enskilda konsumenters mellanhanden med enskilda företag.

Konsumentverket har fått i uppdrag att inrätta och samordna en ny konsumentupplysningstjänst, där även FI kommer att medverka. Syftet är att konsumenterna på ett enkelt sätt ska kunna få svar på frågor som rör rättigheter och skyldigheter inom många områden som finansiella tjänster, telekommunikation, hälsa, resor, boende, energi och motor.

Utöver FI och Konsumentverket finns det ytterligare ett antal myndigheter och organisationer som är involverade i konsumentskyddsarbetet på finansmarknaden. Pensionsmyndigheten har ett konsumentinformationsuppdrag inom pensionsområdet, och Riksgälden har ett ansvar för information om och hantering av insättningsgarantin. Slutligen har Datainspektionen tillsyn över kreditupplysnings- och inkassoföretag. Konsumentombudsmannen och Allmänna reklamationsnämnden har också ett konsumentskyddsansvar.

Konsumenternas Bank- och finansbyrå och Konsumenternas Försäkringsbyrå informerar och vägleder konsumenterna. Byråernas information och vägledning är oberoende från företagen på marknaden. Den opartiska ställningen ger byråerna möjlighet att komplettera och bredda informationen. Här ingår bland annat jämförande information där både villkor och priser på konkurrerande produkter kan redovisas och genomlysas. Även de kommunala budget- och skuldrådgivare och konsumentvägledarna har till uppgift att hjälpa och vägleda konsumenterna.

Spara och placera

Utbudet av och komplexiteten i produkter och tjänster på finansmarknaden ökar. De låga räntorna bidrar samtidigt till att konsumenter söker efter sparialternativ med möjlighet till högre avkastning, vilket innebär ett större risktagande som konsumenterna inte alltid är medvetna om. Finansiell rådgivning kan hjälpa konsumenter, men Finansinspektionen (FI) bedömer att en stor del av rådgivningen brister. Olämpliga råd, komplexa produkter och bristande eller missvisande information skapar en risk för att konsumenter fattar beslut om att placera sina pengar på ett sätt som inte passar dem.

OLÄMPLIG RÅDGIVNING

Finansiell rådgivning syftar till att hjälpa konsumenterna på finansmarknaden. De företag som bedriver finansiell rådgivning är bland annat banker, fondbolag, försäkringsbolag, försäkringsförmedlare och värdepappersbolag. FI har vid ett flertal tillfällen belyst brister i rådgivningen, och har de senaste åren utfärdat sanktioner mot flera företag. Som ett resultat har situationen förbättrats något. Bland annat har informationen om provisioner delvis blivit tydligare. Samtidigt kvarstår det grundläggande problemet.

Provisionsstyrda råd

Provisioner från producenter av finansiella produkter är i dag den huvudsakliga intäktskällan för många företag som lämnar finansiell rådgivning. Det skapar intressekonflikter då rådgivare har incitament att ge råd utifrån provisioners storlek snarare än utifrån konsumenternas intresse. FI har i tillsynen noterat att många företag inte hanterar och informerar i tillräcklig utsträckning om dessa intressekonflikter. De ger inte heller tillräcklig information om vilken ersättning de får från andra företag eller när de får ersättningen, vilket de är skyldiga att göra.⁴

Ytterligare ett exempel på problemen med provisioner är när rådgivare åsidosätter konsumenternas intressen vid omplacering av strukturerade produkter. En omplacering innebär att en produkt, som ännu inte löpt ut, säljs för att köpa en ny produkt för samma belopp. Den nya produkten kan vara svår att bedöma och jämföra med den befintliga och är inte heller nödvändigtvis bättre. Rådgivaren får dock en möjlighet att ta emot provision vid mer än ett tillfälle.

Sanktion: Skandinavisk Kapitalförvaltning

Försäkringsförmedlaren Skandinavisk Kapitalförvaltning fick i april 2014 sitt tillstånd återkallat med omedelbar verkan då företaget inte följt de regler som finns för att skapa ett gott konsumentskydd. Bland annat hade anställda utan tillräcklig kunskap och kompetens tillåtits förmedla försäkringar. Företaget hade inte heller skaffat sig tillräcklig information om konsumenterna och därmed inte anpassat rådgivningen efter den enskildes behov, vilket de har skyldighet att göra. Vidare hade företaget inte meddelat sina kunder vilka ersättningar de fått från andra företag. Slutligen hade företaget också brister i sin dokumentation kring rådgivningen.

⁴ Det gäller både försäkringsförmedlare och värdepappersbolag. Se Finansinspektionens föreskrifter och allmänna råd (2005:11) om försäkringsförmedling och Finansinspektionens föreskrifter (FFFS 2007:16) om värdepappersrörelse.

Åtgärd för en sundare rådgivningsmarknad

FI har tidigare föreslagit ett förbud mot provisioner som utbetalas direkt i samband med att produkter tecknas eller försäkringsavtal ingås, så kallade up front-provisioner. Eftersom FI:s bedömning är att provisioner ligger bakom många av bristerna och problemen med rådgivning om finansiella produkter, utreder FI också möjligheten till ett bredare förbud, som även omfattar andra typer av provisioner. Ett provisionsförbud bör gälla all rådgivning om finansiella produkter, oavsett vilken typ av företag som utför rådgivningen.⁵

Ett provisionsförbud är enligt FI:s bedömning det mest effektiva sättet att komma till rätta med de intressekonflikter som är kopplade till rådgivning om finansiella produkter. Ett förbud mot provisioner bör utformas för att stärka en tydlig rådgivning i konsumenternas intresse. Rådgivningen bör fokusera på de produkter och tjänster som konsumenterna har behov av och efterfrågar. Dessutom bör kostnaden för rådgivningen vara tydlig.

Ett provisionsförbud skulle dock kunna få negativa konsekvenser, bland annat att antalet företag som erbjuder rådgivning om finansiella produkter minskar och att konsumenter som inte kan betala genom arvoden inte får tillgång till rådgivning.

För att effekten av det minskade utbudet av rådgivare på marknaden ska väga upp mot fördelarna med en oberoende rådgivning krävs att den rådgivning som eventuellt skulle försvinna från marknaden genererar nytta för konsumenterna i form av låga priser och hög kvalitet.

Investeringsbedrägerier

Det finns aktörer som bedriver verksamhet grundad på regelrätta investeringsbedrägerier. Bedragarna agerar ofta professionellt för att bygga upp ett förtroende. Konsumenterna förleds till trygghet genom falska produktblad och avtalsförslag med hänvisningar till påhittade myndigheter för att styrka företagets trovärdighet. Företagen kan ha välgjorda webbplatser, som i vissa fall visar investeringens positiva utveckling på falska börsplatser.

Dessa aktörer bedriver en kriminell verksamhet och har inte tillstånd. FI har inte befogenhet att utreda ekonomiska brott, men kan däremot varna för dessa företag. På FI:s webbplats finns en varningslista över företag som saknar tillstånd men ändå bedriver finansiell verksamhet. Listan innehåller i dag drygt 4 700 varningar. FI utfärdar egna varningar och publicerar även varningar utfärdade av andra finansiella tillsynsmyndigheter.

FI samarbetar också med andra myndigheter, bland annat inleddes 2014 ett samarbete med polisens nationella bedrägericentrum. Eftersom bedragarna ofta arbetar över landsgränser samarbetar FI även med andra tillsynsmyndigheter, Internationella organisationen för värdepapperstillsyn (Iosco) och Europeiska värdepappers- och marknadsmyndigheten (Esma).

⁵ I och med uppdateringen av värdepappersmarknadsdirektivet (Directive on Markets in Financial Instruments 2, Mifid 2) införs minimiregler som innebär att den som utger sig för att vara en oberoende rådgivare inte får ta emot ersättningar från tredje part. Direktivet tillåter också EU:s medlemsstater att vidta ytterligare åtgärder.

Dåligt anpassad rådgivning

För att rådgivningen om finansiella produkter ska fylla sin funktion måste den vara anpassad efter konsumenternas förutsättningar och behov. Inför varje rådgivningstillfälle ska rådgivaren samla in tillräckligt omfattande och relevant information om konsumenterna. Otillräcklig informationsinhämtning och bristande analys av informationen ökar risken för att företagen rekommenderar placeringar som inte är lämpliga.

FI har i tillsynen noterat att det är vanligt att det saknas koppling mellan inhämtad information och rådgivning. Det finns brister i bedömningen av konsumenternas vilja att ta risk, vilket gör det svårt att bedöma vilken risknivå som är lämplig. Dessutom brister många företag i sin dokumentation, som ska göra det möjligt att utvärdera rådgivningen i efterhand. FI har utfärdat sanktioner mot flera företag det senaste året till följd av detta.

Vidare finns exempel på företag som inte presenterar en rättvisande bild av produktens risk, eller hur produktens avgifter påverkar konsumenternas möjligheter till avkastning.

Åtgärd för en förbättrad rådgivning

FI har stärkt tillsynen över rådgivarnas lämplighetsbedömning och informerade i april 2014 branschen om de brister som noterats och uppmärksammade företagen på gällande regler för lämplighetsbedömning vid finansiell rådgivning.⁶ För att rådgivningsföretagen ska kunna ge lämpliga råd om investeringar förväntar sig FI att de gör en noggrann och omfattande informationsinsamling och lämplighetsbedömning. Informationen ska analyseras och användas i rådgivningen. FI kommer fortsatt att fokusera på dessa frågor i tillsynen.

Sanktion: FFR, Försäkria Finansrådgivning AB

Efter att ha åsidosatt väsentliga kundskyddsregler fick försäkringsförmedlaren FFR, Försäkria Finansrådgivning AB i december 2013 en anmärkning och en straffavgift på 750 000 kronor. Anledningen var att företaget inte hade samlat in tillräcklig information om sina kunder för att kunna anpassa rådgivningen efter deras önskemål och behov. De riskerade därmed att lämna rekommendationer som inte var lämpliga.

Företaget hade inte heller tillräckligt väl dokumenterat vad som skett vid förmedlingstillfället eller skälen för de rekommendationer som lämnats till kunderna. Dessa brister gör att det utifrån dokumentationsunderlaget inte varit möjligt att följa upp om företagets kunder har rekommenderats produkter som varit lämpliga för dem.

Företaget har utöver detta inte dokumenterat, eller informerat kunderna om, de ersättningar som företaget fått från tredje part i samband med försäkringsförmedlingen. Som en konsekvens av detta har kunderna inte haft möjlighet att fatta sina beslut utifrån ett korrekt beslutsunderlag.

⁶ FI genomför regelbundet externa kunskapsseminarier för finansbranschen, så kallade FI-forum. Syftet är att sprida kunskap om befintliga regler och att engagera branschen till en dialog tidigt i processen om kommande regler. Se seminariet om Lämplighetsbedömning vid finansiell rådgivning här: <http://www.fi.se/Tillsyn/Presentationer/FI-forum/Listan/Webb-tv-FI-forum--Lamplighetsbedomning-vid-finansiell-radgivning/>.

KOMPLEXA PRODUKTER

På marknaden för sparprodukter sker en kontinuerlig utveckling. Produkterna blir allt mer komplexa till sin struktur och har ofta otydliga avgifter, oklara och ibland mycket höga risker samt svårbegripliga avkastningsmöjligheter. Komplexiteten gör det svårt för konsumenterna att bedöma risker, jämföra villkor och förstå möjligheten till avkastning.

Risken för förlust i vanligt förekommande strukturerade produkter, såsom autocall och aktieindexobligationer, är sannolikt större än vad en genomsnittlig investerare rimligen förväntar sig. I de mest riskfyllda produkterna kan sannolikheten för förlust vara betydande, i vissa fall 50–75 procent. I många produkter kan också risken vara betydligt högre än i den underliggande tillgången. Vidare har produkternas kostnader en betydande påverkan på risknivån och möjligheten till avkastning.⁷

FI har noterat att vissa typer av strukturerade produkter, som har en möjlighet till förtida förfall, påfallande ofta förfaller tidigt. Rådgivaren som förmedlar produkten får dock ersättning när placeringen görs baserat på produktens avtalade löptid. Därmed får rådgivaren provisioner för hela löptiden. Det ger rådgivaren en möjlighet att sälja en ny produkt för att få ytterligare ersättning. Det finns därmed en risk att produkterna konstruerats för att med viss sannolikhet förfalla i förtid och gynna rådgivaren på konsumenternas bekostnad.

Allt fler företag erbjuder konsumenterna att placera i mer riskfyllda produkter, till exempel onoterade aktier, obligationer och förlagslån utgivna av små, i många fall nyetablerade, företag. Dessa placeringar kan innebära en hög risk och är svåra att värdera. Samtidigt får många företag som förmedlar den här typen av produkter höga ersättningar, vilket skapar en intressekonflikt där konsumenternas intressen riskerar att åsidosättas.

Slutligen har FI sett exempel på företag som rekommenderar konsumenter i pensionsåldern att belåna sin bostad för att placera i en finansiell produkt inom ramen för en kapital- eller depåförsäkring. Konsumenterna utlovas en avkastning som både ska täcka ränteutgifterna för lånet och ge pengar över för exempelvis konsumtion. I praktiken innebär detta många gånger en betydligt högre risk än vad konsumenterna är medveten om. Avgiftsuttaget är ofta högt, liksom ersättningen till rådgivaren. FI har tidigare varnat för denna typ av produkter.

Åtgärd för tydligare information

FI har stärkt tillsynen på området det senaste året och kommer att fortsätta följa utvecklingen. För att förtydliga informationen till konsumenterna för flera typer av investeringsprodukter pågår även ett arbete på EU-nivå. Det kommer att resultera i en förordning som benämns Priips.⁸ Syftet är att förse konsumenterna med information i fastställda faktablad som gör det lättare att förstå den enskilda produkten och att jämföra mellan olika produkter och produkttyper. FI deltar aktivt i arbetet på EU-nivå med att utforma mallar för faktabladen. Förordningen väntas träda i kraft under 2016.

7 Resultat av undersökning om strukturerade produkter, april 2014.

8 Package Retail and Insurance-based Investment Products.

Crowdfunding

Ett snabbt växande fenomen på marknaden för placeringar är så kallad crowdfunding. Crowdfunding innebär att ett företag, en organisation eller en person vänder sig till allmänheten för att få finansiering till ett projekt eller en affärsidé. Idéerna och affärsplanerna presenteras på en webbplats, en så kallad plattform. Det finns flera olika typer av crowdfunding. Vissa sker endast i form av donationer, medan det vid delägarbaserad crowdfunding erbjuds aktier i företaget.

Delägarbaserad crowdfunding är ett relativt snabbväxande fenomen som inte täcks av befintlig reglering. Bland annat föreligger sällan prospektskyldighet. Då transaktionen inte görs via plattformen, utan av ett värdepappersbolag eller direkt mellan ägare och investerare, finns det inte heller krav på tillstånd för plattformen som därmed inte står under tillsyn.

En tredje variant är när privatpersoner lånar ut pengar till andra privatpersoner i utbyte mot en relativt hög ränta. Detta kallas lånebaserad crowdfunding eller peer-to-peer lending. I och med att den nya lagen om viss kreditgivning till konsumenter träder i kraft i juli kommer plattformar som bedriver lånebaserad crowdfunding att bli tillståndspliktiga. Detta eftersom förmedling av krediter till konsumenter kommer att kräva tillstånd från FI. De andra typerna av crowdfunding täcks inte av de nya reglerna.

SPARANDE UTAN INSÄTTNINGSGARANTI

Det finns inlåningsföretag som erbjuder alternativ till bankernas sparkonton, ofta med höga inlåningsräntor. Reglerna för inlåningsföretag innebär dock ett bristfälligt skydd för konsumenternas pengar, då inlåningsföretag inte omfattas av den statliga insättningsgarantin. Det innebär att konsumenterna kan förlora sina insatta pengar om företaget går i konkurs.

Inlåningsföretag måste registrera sig hos FI, men står inte under tillsyn, vilket innebär en viktig skillnad. Registreringen kan felaktigt tolkas av konsumenterna som en kvalitetsstämpel. Om ett registrerat företag inte följer lagarna kan FI förelägga företaget att upphöra med verksamheten. I övrigt är dock ingripandemöjligheterna begränsade och det sker ingen löpande, proaktiv övervakning av verksamheten.

Förslag för ett tryggare sparande

För produkter som liknar traditionella bankprodukter som sparkonton, bör konsumenterna kunna förvänta sig samma skydd hos alla aktörer. Därför anser FI att endast företag som har tillstånd som bank eller kreditmarknadsbolag ska få ta emot inlåning från konsumenterna. Det skulle innebära skärpta krav på kapital, rapportering och tillsyn för företag som tar emot inlåning. Därmed skyddas konsumenternas insättningar av den statliga insättningsgarantin.⁹

BRISTFÄLLIG INFORMATION OM FONDER

Ändamålsenlig information är en förutsättning för att skapa en effektiv och öppen fondmarknad där konsumenterna fattar välgrundade beslut. Fondbolag är därför skyldiga att tillhandahålla faktablad för de fonder som de förvaltar. Faktabladet ska finnas lättillgängligt och erbjudas

⁹ Se rapporten Tillsyn och registrering, april 2011.

konsumenterna innan köptillfället och ska bland annat innehålla information om fondens placeringsinriktning, risknivå och avgifter. Innehållet ska vara relevant, logiskt disponerat och begripligt formulerat. Faktabladen är utformade enligt en EU-förordning för att det ska vara enkelt att jämföra fonder i hela EU.¹⁰

FI har sett brister i informationen som riskerar att leda till att konsumenter fattar placeringsbeslut baserat på ofullständig eller felaktig information. Bristerna handlar bland annat om hur placeringsinriktningen för vissa fonder beskrivs och hur riskerna i förvaltningen förklaras.

När det gäller fondens placeringsinriktning och målsättning tenderar vissa fonder att beskriva dessa allt för positivt. Ett exempel är de fonder som säger sig ha målsättningen att överträffa index, men som i den faktiska förvaltningen placerar sina tillgångar så nära index att det snarare är en förhoppning än en objektiv och rättvisande bild av fondens egenskaper. Om företaget inte beskriver fondens aktivitet eller möjlighet att överträffa index på ett korrekt sätt, blir det svårt för konsumenterna att jämföra förvaltningskostnaderna mellan två fonder som verkar ha samma målsättning och placeringsinriktning. Avgiften har stor betydelse för hur mycket konsumenterna får tillbaka av fondens avkastning (diagram 1).

Förklaringen av fondens risker är i vissa fall schablonmässig och tar inte hänsyn till fondens individuella särart. Det innebär att informationen om fondernas risknivåer är för allmän för att konsumenterna ska kunna relatera till den aktuella fonden och värdera risken jämfört med andra placeringsalternativ.

Dessutom har FI noterat att företagen brister i hanteringen av sina transaktions- och analyskostnader, vilket medför att konsumenterna inte vet vad de betalar för.

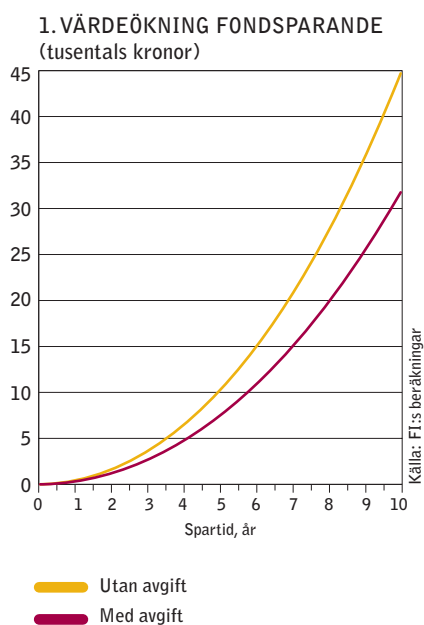
Åtgärder för ökad öppenhet och effektivare marknad

FI anser att fondbolagen bör se över sina fondfaktablad för att säkerställa att de uppfyller kraven som ställs och har därför stärkt tillsynen över detta. Faktabladen ska ge en rättvisande beskrivning av fondens egenskaper och inte vara ett sätt att marknadsföra fonden.

För att förändra branschpraxis för hantering av transaktions- och analyskostnader i fonder har FI, i ett brev till samtliga fondbolag, gjort ett förtydligande av regelverket. Under året kommer FI även att inleda ett regelverksarbete för att ytterligare förtydliga detta. Syftet är att öka öppenheten och på sikt öka konkurrensen, vilket i förlängningen bör leda till lägre kostnader för fondsparare. Vidare handlar det om att säkerställa att kostnader, utöver de som är kända för fondsparare, bara belastar fonden om de förhöjer kvaliteten på förvaltningen och överensstämmer med fondspararnas intressen.

SVÄRVÄRDERADE FONDER

En central princip inom fondverksamhet är att alla andelsägare ska behandlas lika. En förutsättning är att fondernas tillgångar värderas korrekt, det vill säga till gällande marknadsvärde. Konsekvensen av en

Anm: Antagande om ett sparande på 1 000 kronor i månaden med en avkastning på 6 procent och en fondavgift på 1,5 procent.

¹⁰ Kommissionens förordning (583/2010/EU) om genomförande av Europaparlamentets och rådets direktiv 2009/65/EG rörande basfakta för investerare och villkor som ska uppfyllas när faktablad med basfakta för investerare eller prospekt tillhandahålls på annat varaktigt medium än papper eller på en webbplats.

för högt värderad fond är att de som köper andelar betalar ett för högt pris för dessa. Om fonden är för lågt värderad kommer de som säljer att få för lite betalt för andelarna.

Fonder som investerar i vissa typer av finansiella instrument som handlas utanför den reglerade marknaden kan ha problem med en tillförlitlig värdering, eftersom det försvårar möjligheten att säkerställa marknadsvärdet. Det handlar om aktier i onoterade företag, OTC-derivat samt vissa företagsobligationer och strukturerade produkter. Värderingen sker i stället genom kontakter med mäklare eller genom interna beräkningsmodeller.

Åtgärd för en välfungerande fondmarknad

En förutsättning för en välfungerande fondmarknad är att fondernas tillgångar värderas korrekt. FI har därför stärkt tillsynen och genomför undersökningar på temat värdering. Karaktären på de tillgångar som fondförvaltare investerar i bör vara väl anpassade till de förutsättningar som råder i en dagligt handlad värdepappersfond. En dagligt handlad värdepappersfond får inte låta marknadsvärdet vara oförändrat från en dag till en annan utan att kunna motivera detta. Marknadsvärdet kan vara det samma som vid tidigare värderingstillfälle, men en ny värdering som bekräftar värdet ska i så fall utföras.

Virtuella valutor

På finansmarknaden finns det ett flertal olika virtuella valutor och på senare tid har bitcoin uppmärksammats. Bitcoin är ett digitalt betalningsmedel format av krypterade filer som användare kan skicka mellan varandra utan en central mellanhand.

Bitcoin har ingen central utfärdare, som Riksbanken för svenska kronor. I stället skapas valutan i förutbestämd takt i ett nätverk dit konsumenterna kan ansluta sig och där transaktionerna journalförs. Mängden tillgängliga bitcoin ökade snabbt när valutan var relativt ny, men ökningstakten är nu avtagande och den totala mängden stannar till slut på cirka 21 miljoner. Användandet är relativt begränsat i Sverige och det finns cirka 20 svenska företag och webbplatser som accepterar valutan som betalningsmedel.

I december 2013 ställde sig FI bakom Europeiska bankmyndighetens (Ebas) varning för virtuella valutor. Främst handlar det om att såväl betalningsmedlet som växlingskontoren till stor del är oreglerade. Dessutom har värdet på bitcoin varierat kraftigt vilket medför en risk att konsumenterna på kort tid förlorar stora summor pengar. Det finns inte heller något rättsligt skydd mot att en digital plånbok eller ett växlingskontor hackas. Varningen finns publicerad på FI:s webbplats.

Låna

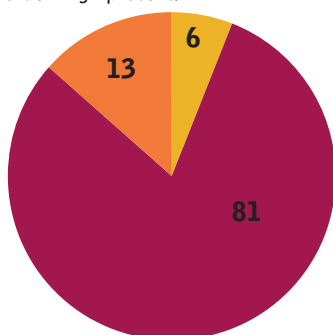
Genom att låna får konsumenter möjlighet att jämna ut sin konsumtionsnivå över tid. Samtidigt kan skuldsättning, om den inte är balanserad, medföra problem och risker för konsumenter. Kreditprövningen är en central del av all kreditgivning. Flera snabblåneföretag har visat brister i kreditprövningen och har tveksamma affärsmodeller, vilket kan leda konsumenterna in i en skuldfälla. Finansinspektionen (FI) kommer att få tillsyn över snabblåneföretagen. Därmed får FI möjlighet att ställa högre krav på företagen och möjlighet att följa utvecklingen noga.

HUSHÅLLENS SKULDSÄTTNING

Hushållens höga skuldsättning innebär en risk för den enskilde och kan även innebära en risk för den finansiella stabiliteten. Skuldsättningen är därför en angelägen fråga som FI följer noga. Konsekvenserna för det enskilda hushållet kan bli stora om det inte finns tillräckliga marginaler att klara förändrade ekonomiska förutsättningar.¹¹

Majoriteten av hushållens skulder utgörs av bolån (diagram 2). Konsumtionslån, det vill säga lån utan säkerhet, utgör ungefär 6 procent av skulderna. Snabblån, som är en typ av konsumtionslån med kort löptid och hög ränta, utgör en mycket liten del av hushållens totala skulder.¹² Skuldsättningens risker och problem för enskilda konsumenter skiljer sig ofta åt beroende på typ av lån. Snabblån tas ofta av hushåll med jämförelsevis svag ekonomi, medan bolånetagare generellt har bättre betalningsförmåga.

2. HUSHÅLLENS SKULDER
(fördelning i procent)

■ Konsumtionslån
■ Bolån
■ Övriga säkerheter

Källa: SCB

Anm: Diagrammet baseras på utlåning från svenska monetära institut (MFI) i februari 2014. Observera att snabblåneföretagens utlåning inte inkluderas.

Kreditprövningen

Oavsett ändamålet för en kredit ska kreditgivaren, enligt konsumentkreditlagen, göra en kreditprövning av den som ansöker om ett lån. Kreditprövningen syftar till att hindra individer med låg betalningsförmåga från att ta lån, även om det är omöjligt att förutse arbetslöshet, skilsmässa eller sjukdom som oväntat kan försämra låntagarens betalningsförmåga. Ett lån får endast beviljas om konsumenten har ekonomiska förutsättningar att kunna betala räntor och amorteringar.

SNABBLÅN SKAPAR RISK FÖR SKULDFÄLLA

Antalet företag som erbjuder snabblån har ökat de senaste åren och FI ser ett antal risker och problem med dessa lån som drabbar enskilda konsumenter. Vissa snabblåneföretag har som affärsmodell att låna ut pengar till konsumenter som inte har tillräcklig återbetalningsförmåga. Det finns företag som ger sina handläggare provision baserat på utlånad

11 Denna rapport fokuserar enbart på risker för konsumenter och på åtgärder för att stärka konsumentskyddet på området. I juni publicerar FI en rapport med fokus på finansiell stabilitet som kommer att belysa skuldsättningen ur ett stabilitetsperspektiv.

12 Det finns i dag ingen statistik över snabblåneföretagens utlåning. Från och med att de hamnar under FI:s tillsyn den 1 juli kommer FI kräva att företagen rapporterar in data till FI.

volym eller antalet beviljade krediter. Riskerna för att företagen inte ska få tillbaka sina pengar är små eftersom de kan ta hjälp av Kronofogdemyndigheten för att driva in dem.

Somliga snabblåneföretag erbjuder en förlängning av krediten, det vill säga att förfallotiden skjuts upp. Förlängningen är ofta förenad med en avgift, som i vissa fall kan överstiga hela kredittidens sammanlagda ränta. Om detta görs utan en ny kreditbedömning, finns en risk för att lånet förlängs trots att återbetalningsförmåga saknas och det därmed sannolikt inte heller i ett senare skede kommer att finnas förutsättningar att betala tillbaka lånet. Det gör att den skuldsatte påtvingas fler kostnader utan att först återbetala sin befintliga skuld.

De konsumenter som hamnar hos Kronofogden på grund av obetalda snabb lån är ofta unga, har lägre inkomst än genomsnittet och har andra skulder såsom hyresskulder, postorderskulder och telefoniskulder.¹³ De löper också en hög risk att hamna i en ond spiral som gör det svårt att komma ur skuldproblemen. Under de senaste åren har antalet obetalda snabb lån ökat, även om det var något färre 2013 än 2012 (diagram 3).¹⁴

Kreditprövningen är central för att säkerställa att lån endast beviljas till konsumenter som har förmåga att betala tillbaka lånet. Konsumentverket har i sin tillsyn sett brister i flera av snabblåneföretagens kreditprövningar.¹⁵

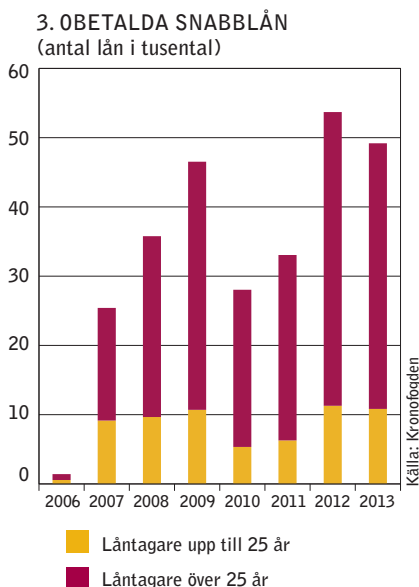
Åtgärd för förbättrad snabblåneemarknad

Från och med den 1 juli 2014 kommer företag som lämnar eller förmedlar krediter till konsumenter att behöva ansöka om tillstånd hos FI och kommer att stå under tillsyn. Därmed kan FI ställa krav på företagets verksamhet. FI arbetar nu med att ta fram regler för dessa företag, med syftet att minska riskerna kopplade till konsumentkrediter.¹⁶

Reglerna bygger på att företagen ska bedriva en sund verksamhet. En förutsättning för detta är att företagen endast lånar ut pengar till konsumenter som förväntas kunna betala tillbaka lånet inom den avtalade tiden. I och med att företagen blir tillståndspliktiga kommer de bli skyldiga att rapportera uppgifter om verksamheten till FI. FI kommer även att genomföra ägar- och ledningsprövningar och får möjlighet att besluta om sanktioner mot de företag som inte följer regelverken.

Utöver detta har Konsumentverket kvar sin tillsyn över kreditprövning och marknadsföring. Dessutom har Konsumentverket sedan den 1 april 2014 möjlighet att ta ut en sanktionsavgift av företag som inte sköter kreditprövningen på rätt sätt.

I och med att FI får tillsyn över företag som lämnar konsumentkrediter, förbättras möjligheterna att följa utvecklingen av denna typ av lån och ingripa mot företag som missköter sig. Därmed stärks konsumentskyddet. Tillsynen har dock inte någon direkt påverkan på konsumenternas

13 Proposition om viss kreditgivning till konsumenter Prop. 2013/14:107 (bilaga 5).

14 Under år 2013 kom nästan 50 000 ansökningar om betalningsföreläggande gällande snabb lån in till Kronofogdemyndigheten. 22 procent av fallen gällde ungdomar i åldern 18–25 år (www.kronofogden.se).

15 <http://www.konsumentverket.se/Nyheter/Pressmeddelanden/Pressmeddelanden-2012/Snabbloane-fornas-for-otillracklig-kreditprovning/>

16 <http://www.fi.se/Regler/FIs-forfattningar/Forslag-nya-FFFS/Listan/Forslag-till-nya-regler-om-viss-verksamhet-med-konsumentkrediter/>

efterfrågan på krediter. FI kommer noga att följa upp och utvärdera effekterna av regleringen.

Skuldsanering – en sista utväg

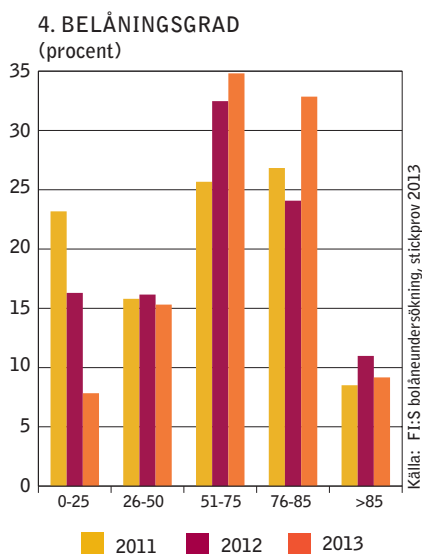
För att stärka konsumenterna på finansmarknaden behövs rådgivning och stöd i olika former. I det grundläggande konsumentskyddet ingår till exempel budget- och skuldrådgivning via kommunernas rådgivare och möjligheter till så kallad skuldsanering. Skuldsanering innebär att en person som är mycket svårt skuldsatt, under vissa förutsättningar, befrias från ansvaret att betala sina skulder helt eller delvis. En skuldsanering genomförs normalt under en femårsperiod med stöd av en bestämd betalningsplan och innebär i praktiken att alla intjänade pengar över existensminimum går direkt till avbetalning av skulderna. I Sverige är det Kronofogden som beslutar om skuldsanering. För att en ansökan ska beviljas krävs bland annat att den skuldsatte bedöms sakna förmåga att betala sina skulder inom överskådlig tid.

BOLÅNETAGARE MED SMÅ MARGINALER

Bolånet är det största ekonomiska åtagandet för många hushåll. Bolån har ofta en lägre ränta än konsumtionslån, eftersom det finns en bostad som säkerhet. Samtidigt är bolån ofta betydligt större än konsumtionslån, vilket medför att räntekostnaderna påverkas snabbt om räntorna stiger. Dessutom kan en förändrad livssituation, till exempel arbetslöshet eller sjukdom, försämra hushållens möjligheter att betala räntorna. Hushållen behöver därför en säkerhetsmarginal mellan storleken på lånet och värdet på bostaden.

FI:s årliga bolånerapport, som publicerades i april, visar att majoriteten av de hushåll som har tagit ett nytt bolån har tillräckliga marginaler även vid inkomstbortfall eller om räntorna skulle stiga. Det finns dock hushåll med små marginaler som vid förändrade ekonomiska förutsättningar skulle få svårt att betala sina räntor.¹⁷

Samtidigt som färre hushåll med nytecknade bolån har en belåningsgrad över 85 procent, är det allt fler som har en belåningsgrad mellan 75 och 85 procent (diagram 4). Dessutom är det färre hushåll i detta intervall som amorterar än tidigare, trots Svenska bankföreningens rekommendation om amortering.¹⁸

Anm: Andel hushåll fördelat på belåningsgradsintervall, nya bolån.

17 I undersökningen ingår Danske Bank, Handelsbanken, Länsförsäkringar Bank, Nordea, SBAB Bank, SEB, Skandiabanken och Swedbank. Det insamlade materialet består av flera delar, bland annat ett stort stickprov som omfattar alla nya bolåneavtal som ingåtts under perioderna 27 augusti till 3 september 2013 och 26 september till 3 oktober 2013. Totalt ingår 26 010 lån. Det är fjärde gången som FI tar in ett sådant stickprov.

FI har genomfört stresstester för att mäta hushållens motståndskraft. Det innebär att olika förändringar i hushållens ekonomiska situation testas, till exempel att räntan höjs eller att inkomsten sjunker. För en utförligare förklaring till hur testerna har gått till, se rapporten Den svenska bolånemarknaden, april 2014, på www.fi.se.

18 Rekommendationen från 2010 innebar att en låntagare bör amortera på sitt bolån på den del som ligger över 75 procent av marknadsvärdet. Rekommendationen reviderades 2014 och gäller nu alla lån med en belåningsgrad över 70 procent.

Åtgärder för ökad motståndskraft

För att stärka bolånetagares motståndskraft införde FI i oktober 2010 bolånetaket, som innebär att lån med bostad som pant inte bör överstiga 85 procent av bostadens marknadsvärde. Bolånetaket syftar till att låntagare som tar bostadslån inte ska belåna sig alltför högt och därmed skapa en säkerhetsmarginal. Samtliga banker som ingår i FI:s bolåneundersökning följer bolånetaket. Även efter bolånetakets införande är det möjligt att låna till mer än 85 procent av bostadens värde genom att ta ett lån utan säkerhet, ett så kallat blancolån. Att det finns banker som erbjuder blancolån i samband med bostadslån innebär inte att dessa inte uppfyller FI:s allmänna råd om bolånetaket. Blancolånen har ofta en högre ränta och ska amorteras snabbare.

För att stärka hushållens motståndskraft på längre sikt tog FI under hösten 2013 fram ett förslag till regeringen om att bankerna ska ge hushållen en individuellt anpassad amorteringsplan. Svenska bankföreningen uppdaterade samtidigt sin rekommendation om amortering och uppmanar nu sina medlemmar att införa amorteringsplaner. I mars 2014 skärpte de ytterligare sin rekommendation som nu innebär amortering ner till 70 procent av bostadens marknadsvärde på 10 till 15 år. Genom att öka låntagarnas medvetenhet om hur amorteringar påverkar skuldsättningen på längre sikt kan individuella amorteringsplaner få fler hushåll att amortera.

OTILLRÄCKLIG INFORMATION OCH EN TRÖGRÖRLIG BANKMARKNAD

En välfungerande marknad kännetecknas bland annat av att konsumenterna har tillgång till god information och lätt kan byta leverantör av produkten eller tjänsten. Bolånemarknaden präglas av problem på båda områdena – information om bolåneräntor är bristfällig och det kan vara dyrt att flytta sitt bolån från en bank till en annan.

Otillräcklig information om bolåneräntan

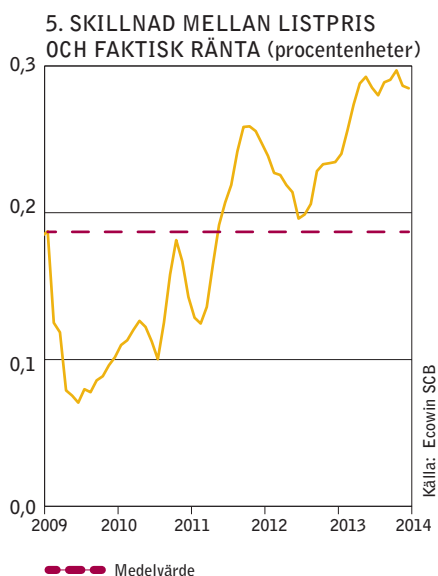
Såvida konsumenterna inte ansöker om ett bolån hos flera banker samtidigt, har de i dag mycket begränsad möjlighet att jämföra bankernas faktiska utlåningsräntor. De listräntor som bankerna publicerar på sin webbplats skiljer sig från den faktiska ränta som låntagarna i genomsnitt betalar (diagram 5). Eftersom det är oklart vad listräntan egentligen avspeglar kan värdet av informationen ifrågasättas.

Bristen på insyn gäller också för vad som påverkar bankens beslut om bolåneräntan. Bankerna behöver i dag inte förklara den ränta som de erbjuder.

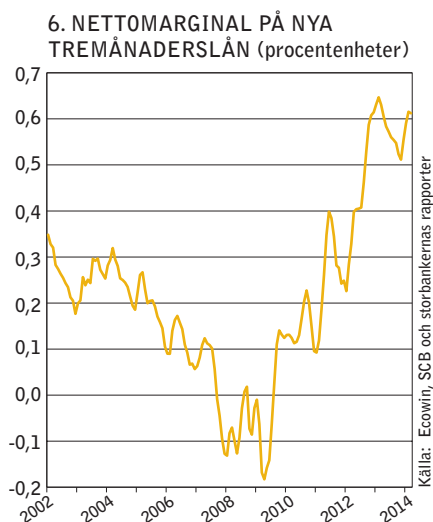
Flera banker ger rabatt på bolåneräntan i utbyte mot att konsumenterna förbinder sig att köpa bankens andra produkter och tjänster. Det finns också exempel på banker som ger rabatt för ökad volym på bolån. Det kan vara svårt för konsumenterna att skilja ränterabatten från vad de andra produkterna och tjänsterna som banken erbjuder kostar. Därför kan det vara svårt att avgöra om det lönar sig att binda upp sig på fler produkter mot en lägre ränta på bolånet. Insyn och tydlighet är nödvändigt för att konsumenterna ska kunna göra ett medvetet val.

Åtgärder för ökad öppenhet

FI har arbetat aktivt i flera år med att öka öppenheten om bolåneräntan och arbetar nu med att ta fram nya regler på området. Som ett led i detta tog FI 2012 fram en beräkningsmodell för den genomsnittliga margina-

Anm: Nya bolån med tre månaders räntebindningstid, 90 dagars rullande medelvärde.

Anm: 90 dagars rullande medelvärde.

len på nya bolån med tremånaders räntebindningstid. FI publicerade en genomsnittlig marginal kvartalsvis under ett par år och arbetade för att bankerna skulle bli mer öppna med hur de bestämmer bolåneräntan. Nettomarginalen ökade under det första kvartalet 2014 och var 0,61 procentenheter, jämfört med 0,55 procentenheter det fjärde kvartalet 2013 (diagram 6).¹⁹ Ökningen berodde på att finansieringskostnaden sjönk mer än bolåneräntan. I syfte att ytterligare öka konsumenternas insyn i hur de faktiska utlåningsräntorna för bolån bestäms, lämnade FI under hösten 2013 ett förslag till regeringen.²⁰

FI föreslog bland annat att bankerna, i det individuella mötet, ska ge konsumenterna information om den faktiska genomsnittliga bolåneräntan i banken och de individuella faktorer som banken tar hänsyn till i sin bedömning av konsumenterna. Dessutom föreslogs att banken ska förklara hur olika faktorer påverkar den erbjudna bolåneräntan. Vidare föreslogs att bankerna ska bli skyldig att skilja kostnaden för produkter och tjänster som erbjuds vid sidan av bolånet från den rabatt som dessa ger i form av billigare bolåneränta. FI arbetar nu med att ta fram nya föreskrifter som ska förbättra den offentliga informationen om de bolåneräntor som kunder i genomsnitt betalar och vilka faktorer som har betydelse för bolåneräntan.

I början av året nåddes dessutom en överenskommelse om ett nytt bolånedirektiv i EU. Direktivet innehåller bland annat ett generellt förbud mot att paketera lån tillsammans med andra finansiella produkter och tjänster utan att erbjuda lånet separat. Det innebär att banken inte får sätta som villkor för en blivande bolånekund att köpa bankens andra produkter och tjänster. Banken får dock fortfarande erbjuda andra produkter i utbyte mot en lägre bolåneränta.

Regeringen har tillsatt en utredning som ska undersöka hur bolånedirektivet ska implementeras i svensk lagstiftning. Utredningen ska också undersöka hur bankerna kan bli öppnare om räntesättning på bolån i enlighet med FI:s förslag från hösten 2013.

En trögriklig bankmarknad

Konsumenterna som har bundit räntan på sitt bolån måste betala en ersättning till banken om de vill bryta avtalet i förtid. Denna ränteskillnadsersättning ska täcka bankens förlust som uppstår när avtalet bryts. Metoden för att räkna ut ränteskillnadsersättningen har överkompenserat bankernas förlust och det har varit dyrt för konsumenterna att byta bank, vilket har begränsat konsumenternas rörlighet på bankmarknaden.

Åtgärd för ökad rörlighet på bankmarknaden

Riksdagen har antagit en proposition med en ny modell för beräkning av ränteskillnadsersättningen.²¹ FI har tagit fram en ny beräkningsmetod för att räkna ut det allmänna ränteläget, baserat på bostadsobligationer i stället för som tidigare statsobligationer. Denna metod ska ligga till grund för den nya modellen. Effekten väntas bli en mer rimlig ränteskill-

19 Nettomarginalen visar skillnaden mellan faktisk tremånaders bolåneränta och alla kostnader som är förknippade med att bedriva bolåneverksamhet, det vill säga bruttomarginalen minus kostnader utöver finansieringskostnaden. FI:s beräkningar bygger på en rad antaganden. För en utförlig förklaring av hur beräkningarna görs, se rapporten Bankernas räntor och utlåning kvartal 3 2013, december 2013, på www.fi.se.

20 Ökad öppenhet om bolåneräntan, september 2013, på www.fi.se.

21 Proposition 2013/14:44 Rättvisare regler vid förtidsbetalning av bostadslån.

nadsersättning för nytagna bostadslån som bättre svarar mot kreditgivarens kostnad. När konsumenterna på ett billigare sätt kan byta bank förbättras förutsättningarna för rörlighet och konkurrens på bankmarknaden. Den nya lagen träder i kraft den 1 juli 2014.

Pensionsspara

Pensionsförsäkringar är komplicerade och kan vara svåra att förstå och utvärdera. Samtidigt spelar valen kring pensionen stor roll för konsumenternas ekonomi, och det är viktigt med en behovsanpassad och begriplig information för medvetna val. Dessutom är det viktigt att livförsäkringsföretagen fördelar överskottet på ett förutsägbart och rättvist sätt mellan pensionsspararna.

SVÅRTOLKAD INFORMATION OM PENSIONS FÖRSÄKRING

Den finansiella marknaden har under en period präglats av låga räntor, vilket har påverkat vissa livförsäkringsföretag som har ställt ut höga garantier om avkastning i sina traditionella sparandeformer.²² Som en följd av detta erbjuder flera livförsäkringsföretag konsumenter att flytta sin försäkrings värde till en annan försäkring eller förvaltningsform.

Dessa erbjudanden handlar vanligtvis om att flytta från en försäkring med garantier till en försäkring med lägre garantier eller till en försäkring helt utan garantier, vanligen en fondförsäkring. Försäkringstagare erbjuds även att godta väsentliga ändringar av försäkringsvillkoren, exempelvis lägre garantier i kombination med mer riskfyllda placeringar.

Det finns en risk att försäkringsföretagen presenterar informationen utifrån deras intresse att minska garanterade åtaganden som är riskfyllda och kostsamma för dem. Konsumenternas informationsunderläge i förhållande till försäkringsföretaget och bristen på insyn kan göra det svårt att fatta väl underbyggda och medvetna beslut om flytt eller villkorsändring.

Tjänstepension

Omkring 90 procent av alla som arbetar i Sverige omfattas av en kollektivavtalad tjänstepension. Det är arbetsgivaren som äger tjänstepensionen och betalar tjänstepensionspremien för sina anställda. Den anställda får sedan i många fall välja hur hela eller delar av den ska placeras.

Konsumenterna kan i de flesta fall välja mellan traditionell försäkring eller fondförsäkring. Traditionell försäkring innehåller oftast en garanti, uttryckt som ett visst belopp eller avkastning och därutöver finns möjlighet att få del i de överskott som uppstår i förvaltningen. Fondförsäkring, å andra sidan, kan innebära en högre risk eftersom den finansiella risken helt tas av konsumenterna, men också större möjlighet till att påverka risknivå och avkastning. Om valet faller på fondförsäkring får konsumenterna dessutom välja vilka fonder som tjänstepensionen ska placeras i. Utan ett aktivt val av fonder placeras pensionen vanligen automatiskt i en så kallad entrélösning, med fonder som försäkringsföretaget har valt. Den anställda kan också avstå från att välja försäkringsform och hamnar då i ett så kallat icke-valsalternativ.

Vid kollektivavtalad tjänstepensionsförsäkring bestämmer arbetsmarknadens parter vilken information som ska ges till konsumenterna. Finansinspektionen (FI) har i sin tillsyn sett att innehållet i den informa-

²² Det låga ränteläget har kraftigt pressat livförsäkringsföretagens solvens. Dessutom är totalavkastningen troligen låg, särskilt i relation till den avkastning som rådte när de höga garantierna gavs.

tion som ges i dag inte i alla avseenden lever upp till de krav som ställs på information om försäkring och annan tjänstepension.²³ Det handlar bland annat om information om avkastningsskatt, överskott i traditionell försäkring som kan användas för förlusttäckning, översiktlig information om långsiktiga mål för placeringarna, samt hur ett fondbyte går till och vilka avgifter ett byte medför.

Åtgärd för en tydligare information

FI anser att informationen om tjänstepension ska ha en hög standard på alla viktiga områden som rör konsumenterna. Informationen bör vara behovsanpassad och beskriva det läge som råder för konsumenterna, utan att sakfrågan döljs i detaljer. Detta bör även gälla vid kollektivavtald tjänstepension. Det är dessutom viktigt att företagen är tydliga med de för- och nackdelar som en flytt eller villkorsändring innebär.

I mitten av 2013 ändrade FI sina föreskrifter och utökade informationskravet i samband med erbjudande om flytt eller väsentliga villkorsändringar för de försäkringsföretag som tillhandahåller liv- eller tjänstepensionsförsäkring.²⁴ FI avser att fortsätta arbetet med att tillse att konsumenterna ges tydlig, ändamålsenlig och relevant information.

BRISTER I INFORMATION OM PENSIONENS STORLEK

Pensionens storlek beror på ett antal faktorer utöver de premier som har betalats in under arbetslivet. I en traditionell försäkring skapas ett överskott när den faktiska avkastningen på tillgångarna överstiger den garanterade räntan eller när kostnaderna blir lägre än förväntat. Dessutom gör försäkringsföretagen antaganden om bland annat livslängd som påverkar pensionsutbetalningarnas storlek.

Överskott vid flytt och villkorsändringar

Det finns en risk att över- och underskott i livförsäkringsföretag inte fördelas mellan pensionssparare på ett rättvist sätt utifrån hur de dels har bidragit med premier och avkastning, dels har orsakat kostnader. Detta blir särskilt påtagligt vid flytt av en försäkrings värde eller vid ändring av villkoren. Då finns en risk att de pensionssparare som väljer att flytta sin pension och de som väljer att stanna kvar inte behandlas likvärdigt.

För konsumenterna är det viktigt att förstå både när överskott uppkommer och rätten till att få del i ett överskott. Detta blir särskilt aktuellt i en flyttsituation. Den informationen som ges till sparare om rätten till överskott är ofta otydlig och beskriver sällan vilket överskott som konsumenterna kan förvänta sig.

Förslag för en tydligare överskotts fördelning

Överskott ska fördelas utifrån hur de olika delbestånden av försäkringar har bidragit till att överskott uppkommit.²⁵ Försäkringsföretagen har möjligheten att göra undantag från detta genom att specificera hur fördelningen ska göras i sina försäkringsvillkor eller bolagsordningar.

FI föreslår att myndigheten ska få bemyndigande att reglera principer för

23 FI genomförde 2013 en undersökning som omfattade förköpsinformation till konsumenterna inför och delvis under det individuella valet under två av de största kollektivavtalen (ITP1 och SAF-LO).

24 Finansinspektionens föreskrifter och allmänna råd (FFFS 2011:39) om information som gäller försäkring och tjänstepension.

25 Kontributionsprincipen beskrivs i de associationsrättsliga reglerna i Försäkringsrörelselagens kap. 11-13.

hantering av överskott och återbäring. Det är viktigt att försäkringsföretagen fördelar överskottet på ett förutsägbart och rättvist sätt till konsumenterna med pensionsförsäkringar. FI anser även att företagen ska vara tydliga i sin information om hur överskott uppkommer och fördelas mellan de olika spararna under försäkringens hela löptid. Sådan information ska bland annat innehålla uppgifter om hur uppkomna under-skott ska finansieras och i vilka situationer justeringar kan behöva göras av försäkringens värde.

Antaganden som påverkar pensionsutbetalningar

För att bestämma storleken på faktiska pensionsutbetalningar behöver försäkringsföretagen använda särskilda metoder och principer. Det kan handla dels om antaganden om livslängd och om framtida avkastning, dels om olika valbara utbetalningsmodeller.

Företagen kan behöva justera dessa antaganden över tid, vilket påverkar storleken på pensionsutbetalningarna. Annars skulle pengarna inte räcka i framtiden till de som sparar i dag. Ett exempel är när avkastningen beräknas bli lägre framöver, då det utbetalade beloppet också kan bli lägre eller öka i långsammare takt för den grupp pensionärer som antagandena gäller. Detsamma gäller om livslängden ökar i samhället. Då kan försäkringsföretagen behöva ta höjd för att utbetalningarna kan komma att pågå i fler år än vad som antogs när sparandet påbörjades. Pensionskapitalet måste då i genomsnitt räcka under fler år. Detta är särskilt märkbart i de fall konsumenterna valt livsvarig utbetalning.

Åtgärd för ökad tydlighet

FI kommer fortsätta att följa hur försäkringsföretagen tillämpar de metoder och principer som används för att bestämma storleken på pensionsutbetalningarna och hur företagen utformar den information som konsumenterna får. FI anser att det är viktigt att företagen arbetar på ett aktivt sätt både med utformandet av dessa metoder och principer och med att informera konsumenterna om hur pensionsutbetalningarna kan komma att förändras över tid. Detta innefattar tillämpade beräkningsmetoder och användandet av dessa samt kräver tydlighet, förutsägbarhet och framförhållning av företagen. Företagen bör vara beredda på att ge behovsanpassad information till konsumenterna om motiven till valda metoder och antaganden, främst om effekterna på utbetalningarna under olika framtidsscenarier. Detta är i synnerhet viktigt när förändringar görs som sänker pensionsbeloppen.

Årlig konsumentrapport

FI arbetar löpande med att stärka konsumenterna och kommer årligen att rapportera om synen på konsumentskyddet på finansmarknaden och hur myndigheten arbetar för att mildra risker och problem.

Ordlista

Aktieindexobligation En av de vanligaste formerna av strukturerade produkter. Produkten består av en nollkupongsobligation och en derivatdel. Derivatdelen är en eller flera optioner vars värde är knutna till en eller flera underliggande tillgångar, till exempel aktier. Löptiden är ofta tre–fem år och därefter får investeraren obligationens nominella belopp och den eventuella avkastning som optionerna ger.

Amorteringstid Den tid inom vilken kunden ska ha återbetalat sitt lån. Amorteringstiden för ett bottenlån är oftast längre än för topplån och blancholån. För ett bottenlån har låntagaren dessutom ofta möjligheten att välja amorteringsfrihet.

Autocall Finansiell produkt som består av en obligationsdel i kombination med en eller flera köpoptioner och en utfärdad säljoption. Konstruktion liksom egenskaper och risker kan variera.

Belåningsgrad En procentsats som beskriver hur stor del av bostadens marknadsvärde som är belånat. Om bostadens marknadsvärde minskar stiger belåningsgraden, givet att lånet hålls konstant.

Blancholån Ett lån som beviljas utan någon säkerhet eller borgen. Bankerna tar ofta ut en högre ränta för blancholån än för lån som tas med en säkerhet, till exempel topp- och bottenlån.

Bolånetak Bolånetaket trädde i kraft 1 oktober 2010 genom FI:s allmänna råd FFFS 2010:2. I dessa råd anges att lån med bostad som pant inte får överstiga 85 procent av bostadens marknadsvärde.

Derivatinstrument Finansiella kontrakt som är kopplade till händelser eller förutsättningar vid en specifik tidpunkt eller tidsperiod i framtiden. Värdet på ett derivatinstrument är kopplat till värdet på underliggande tillgång. Derivat omfördelar risk och kan därför användas både för att öka eller minska investerarnas riskexponering. Exempel på derivatinstrument är optioner, terminer och swappar.

Finansiella marknader Ett samlingsnamn för marknader där finansiella instrument handlas. De fyra viktigaste marknaderna är valutamarknaden, räntemarknaden, aktiemarknaden och derivatmarknaden.

Finansinspektionens allmänna råd och föreskrifter (FFFS) Regler som kompletterar de lagar och förordningar som i grunden styr finansiell verksamhet. Föreskrifter är bindande medan allmänna råd fungerar som vägledning.

Företagsobligation Värdepapper som ges ut av ett företag i syfte att låna pengar. Löptiden är minst ett år.

Förlagslån Ett långfristigt lån utan särskild säkerhet som tas upp av företag, hypoteksinstitut och banker mot räntebärande skuldebrev, så kallade förlagsbevis. En placering i ett förlagslån har en högre risk än obligationer men lägre risk än aktier.

Listränta Den utlåningsränta som kreditinstitut marknadsför sig med.

Löptid Tidsperiod som återstår till utbetalning av en skuld eller förfall för en obligation.

Mifid (Markets in Financial Instruments Directive) EU-direktiv om marknader för finansiella instrument. Innehåller bland annat regler om handelsplatsers verksamhet och krav på transparens för värdepapperstransaktioner.

Obligation Räntebärande värdepapper som kan ges ut av stater, kommuner, kreditmarknadsföretag, hypoteksbolag och större företag. De har en

löptid på minst ett år och dess nominella belopp återbetalas när löptiden har gått ut. Under tiden får innehavaren oftast utbetalningar i form av räntor. Obligationer som ges ut av företag kallas företagsobligationer och är ett alternativ till finansiering genom till exempel banklån.

OTC (Over the Counter) Den handel som sker direkt mellan en köpare och säljare, men utanför en marknadsplats. OTC-derivat är derivat som handlas mellan två parter utan att gå genom en marknadsplats och som har helt eller delvis dold orderinformation.

Priips (Package Retail and Insurance-based Investment Products) EU-förordning om faktablad för investeringsprodukter

Räntebindningstid Den period under vilken räntan på ett lån är bunden. För statsskuldväxlar och de flesta statsobligationer är räntebindningstiden lika med lånens resterande löptid.

Ränteskillnadsersättning Den ersättning som en bolånetagare, under vissa omständigheter, måste betala till sin bank vid förtidsinlösen av sitt bundna bostadslån.

Solvens Mått på företags ekonomiska ställning och styrka. Försäkringsföretag ska alltid ha en tillräcklig kapitalbas som ska uppgå till en nivå som beräknas utifrån verksamhetens art och omfattning.

Strukturerad produkt Finansiella instrument vars avkastning helt eller delvis är beroende av utvecklingen i flera andra finansiella instrument eller tillgångar. Består ofta av en obligation i kombination med ett derivat, till exempel en option. Exempel på strukturerade produkter är aktieindexobligationer eller råvaruobligationer.

Finansinspektionen
Box 7821, 103 97 Stockholm
Besöksadress Brunnsgatan 3
Telefon 08-787 80 00
Fax 08-24 13 35
finansinspektionen@fi.se

www.fi.se